

POLITIKAI SZIMBÓLUMOK A PRINCIPÁTUS KIALAKULÁSA IDEJÉN*

Ma az újság, a rádió, a televízió rendkívüli lehetőséget biztosítanak az emberek gondolkodásának irányítására, mert mindennap legalább 1–2 órán keresztül olvasunk vagy nézzük. Ezt a szerepet az ókori Rómában – természetesen szerényebb mértékben – elsősorban az irodalom és a képzőművészet töltötte be. Nyugodtan feltételezhetjük, hogy az előbbi kevésbé, mert az irodalomélvező közönség szűk körre korlátozódott. A kép hozzáférhetőbb volt, mint az írás. A monumentális emlékművek ott álltak a forumokon vagy a főutak mentén, a látvány naponta tárult az emberek szeme elé. Felépítésük azonban költséges és hosszadalmas volt, ami eleve korlátozta számukat is. Gyorsan és olcsón előállítható termékek a kispasztikai alkotások voltak, ezen belül is elsősorban a pénzek, a terrakották (mécsesek, edények, antefixek), a vésett kövek, azaz gemmák. Valamennyi tömegcikk, minden ember számára nemcsak elérhető, de egyenesen létszükséglet, tehát ideálisan használható volt propagandacélokra. Az érmék, minthogy verésüket állami kézben tartották, valamilyen központi akarat közvetítői, ill. kiszolgálói voltak. A terrakották, gemmák esetében azonban nem államilag ellenőrzött előállítás folyt, így érvényesülhettek esetükben partikuláris érdekek és spontán hatások is, melyek segítségével le tudjuk mérni, hogy a hivatalos propaganda milyen visszhangot váltott ki a társadalom szélesebb köreiben.¹

A nagyméretű történeti domborműveken ünnepi felvonulások (*Ara Pacis*), diadalmenetek (Titus-ív), csatajelenetek (Trajanus-oszlop) úgy tárulnak elénk, miként egy-egy epikus elbeszélés. Ezek átvételére a gyakran miniatűr méretű kisművészet nem volt képes. A kicsiny felületen 1–2 személynél alig fért el több, minden további mondanivalóra jeleket, szimbólumokat kellett alkalmazni. Ezekből egyre gazdagodó rendszer alakult ki, mellyel már igen bonyolult gondolatok hirdetése is lehetségessé vált. Ugyanezeknek a gondolatoknak a megfelelőjét többnyire megtaláljuk a korabeli irodalmi művekben is.

Alföldi A. a köztársaságkor érembrázolásait tanulmányozva kimutatta, hogy az aranykor visszatérésének gondolata már az i. e. 2. sz. közepétől kimutatható Rómában, és ez az 1. sz. folyamán tovább erősödött.² A korszak politikai harcai közepette a szimbólumok alkalmazása mind elterjedtebbé és mind egyértelműbbé vált.

* Elhangzott az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának 1986. ápr. 10-i felolvasó ülésén.

¹ M.-L. VOLLENWEIDER: *Verwendung und Bedeutung der Porträtgemmen für das politische Leben der römischen Republik*. MH 12 (1955) 96 skk.; A. ALFÖLDI: *Die Geburt der kaiserlichen Bildsymbolik*. MH 1 skk.

² Redeunt Saturnia regna I. *Revue Numismatique* 1971, 76 skk.; II. *Chiron* 3 (1973) 131; III. *Chiron* 2 (1972) 215 skk.; IV. *Chiron* 5 (1975) 165 skk.; V. *Chiron* 6 (1976) 143 skk.

Az i. e. 40-es évek érmein és gemmáin a leggyakoribb szimbólumok a *globus*, a bőségszaru, a kormánylapát és a *caduceus* (1–2. ábra).³ A *globus* tágabb értelemben az uralható világot, hasonlóan a görög oikumenéhez⁴, a kormánylapát az előbbieket irányítását és rendjét, a bőségszaru az ezzel járó jólétet, a *caduceus* a békét és boldogságot (*felicitas*).⁵ Mindennek megvalósulásához persze megfelelő személyre és megfelelő kormányzási módra volt szükség. Nem kétséges, hogy Caesar magára gondolt és a monarchikus hatalomra. E hatalmi forma értékeinek méltatását megtaláljuk egy nem sokkal később született irodalmi alkotásban is, mégpedig Vergilius *Georgicájában*⁶. A méhek csodált államának leírásakor a király szerepét az író így mutatja be (IV 215–218):

*ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
et saepe attollunt umeris, et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per volnera mortem.*

Egy emberöltővel korábban ez még aligha lett volna elképzelhető⁷, és még néhány évvel korábban is sokan azért áldozták életüket, hogy ennek az államformának a megvalósulását megakadályozzák.

Az említett szimbólumok közül a legnagyobb karriert a bőségszaru futotta be. Bőséget biztosító uralmuk jelvényévé a Ptolemaiosok tették, gyakran előfordul érmeiken, tőlük ismerték meg a rómaiak is a 3–2. sz. folyamán.⁸ A Ptolemaiosok voltak az elsők, akik ezeket a szimbólumokat nemcsak magukban, hanem személyükhöz kapcsolva is használták, mint például a ragyogó kivitelű dísztálon, a Tazza Farnesén.⁹ Ugyanez bekövetkezik a rómaiaknál is Augustus idején. Egy Bécsben őrzött kámeán a princeps istenként trónol Dea Roma mellett, és kezében kettős bőségszarut tart.¹⁰ Más ábrázoláson a császár személye valósággal eggyé válik a bőséggel, amennyiben mellképe bőségszaruból nő ki, pl. az ún. Gemma Claudián.¹¹ A telt szarujú bőség fontossága az irodalomban is jelentkezik. Az ősi római erények visszatérésekor ő is visszatér a földre Horatius *Carmen saecularejában*: *apparetque beata pleno Copia cornu* (59–60), és Itáliát gyümölcszeivel árasztja el: *aurea fruges Italiae pleno defudit Copia cornu*. (*Ep.* I 12, 28–29)¹²

³ H. A. GRUEBER: BMC Rep. III pl. LVI 18–20; M.–L. VOLLENWEIDER: Catalogue raisonné des sceaux, cylindres, intailles et camées. Musée d'Art et d'Histoire de Genève. II (Mainz 1979) nr. 424.

⁴ O. BRENDEL: Symbolik der Kugel. RM 51 (1936) 55 skk.; T. HÖLSCHER: Victoria Romana. Mainz 1967, 41 skk.

⁵ M.–L. VOLLENWEIDER: Un symbole des buts politiques de César. Genava XVIII/1 (1970) 55 sk.

⁶ VOLLENWEIDER, Genava ... 52.

⁷ Vö. W. RICHTER: Vergil, Georgica. München 1957, 210.

⁸ VOLLENWEIDER: Catalogue raisonné ... 372 skk.

⁹ A. FURTWÄNGLER: Antike Gemmen. Leipzig–Berlin 1900, II 253 skk.; E. LA ROCCA: L'età d'oro di Cleopatra: indagine sulla Tazza Farnese. Roma 1984.

¹⁰ E. ZWIERLEIN-DIEHL: Der Divus-Augustus-Kameo in Köln. Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 17 (1980) 19; W. OBERLEITNER: Geschnittene Steine. Die Prunkkameen der Wiener Antikensammlung. Wien–Köln–Graz 1985, 46 skk. Abb. 25.

¹¹ ZWIERLEIN-DIEHL: o. c. 18, 27, 36 sk.; OBERLEITNER: i. m. 55 skk.

¹² Vö. Itália dicsérete: Verg. *Georg.* II 136–176.

1. ábra L. Mussidius Longus érméje (i. e. 42) Caesar szimbólumaival.

2. ábra Köztársaságkor végi gemma (üvegpaszta, 1 cm) politikai szimbólumokkal.

3. ábra Augustus denarius (i. e. 27 után) hatalmi szimbólumaival.

4. ábra Augustus-kori kárea (szardonix, 2,5 cm) az actiumi győztes szimbólumával.

Jellegetesen augustusi politikai-ideológiai szimbólum a *capricornus*. Ez nem más, mint az állatöv bak csillagképe, mely az ókori – babilóni, egyiptomi majd római – ábrázolásokon keveréklényként jelenik meg: mellső része kecskebak, hátsó fele haltest. A legpompásabb darab, melyen Augustus a csillagképhez fűződő szoros kapcsolatát hirdeti, az ún. Gemma Augustea.¹³ Bár a princeps felvilágosult gondolkodású ember volt, aki néha még az isteneknek kijáró tiszteletet is mellőzte¹⁴, a horoszkópban komolyan hitt, és a bak csillagképet tekintette születése jegyének.¹⁵ Valójában ennek nem sok valószínűsége van, mert a bak időszeke dec. 21-től jan. 19-ig tart, ő pedig szept. 23-án született, ami a mérleg jegyében van – erre céloz Vergilius is *Georgicájában* (I 32 skk.). Sokkal inkább azt kell feltételeznünk, hogy tudatos választásról van szó, melynek háttérében politikai-ideológiai motívum rejlik.

A választás megértéséhez közelebb visz minket a csillagkép keletkezésének antik története. A csecsemő Zeust az Ida hegyén elrejtve egy Amaltheia nevű nimfa (vagy más hagyomány szerint kecske) táplálta tejével, ill. egy olyan bőségszaruval, mely eredetileg a kecske szarva volt, és sohasem fogyott ki belőle az étel-ital. A kecske jutalma Zeus trónra kerülése után az lett, hogy csillaggá változott, bőséget adó szarvával együtt (Ov. *F. V* 111–128). Volt azonban létrejöttének egy másik története is. Typhón, a félelmetes szörny Zeus és az olimposi istenek hatalma ellen támadt, akik csak úgy tudtak megmenekülni tőle, hogy Pán tanácsára állatokká változtak. Pán maga kecsketestet öltött, és kagylókürtjének hangjával sikerült Typhónt páni félelembe ejtenie.¹⁶ Zeus jutalmul a csillagok közé emelte. Ily módon a csillagképhez a világrend helyreállításának és a bőség biztosításának a képzete is társult. Augustus érmein meg is jelenik azoknak a szimbólumoknak az együttese, melyek ezt az összefüggést sugallják: *capricornus* bőségszaruval, kormánylapáttal és *globus*-szal (3. ábra).¹⁷

Lehetett azonban az előbbieknél egy konkrétabb és döntőbb oka is Augustus választásának. Mint már említettük, a nap dec. 21-én lép a *capricornus* jegyébe, ami a téli napforduló időpontja. Ettől kezdve hosszabbodnak a nappalok, tehát e jegyben születik újra a nap. Így a Bak csillagkép az Augustus-Nap, ill. Augustus-Apollo kapcsolat kifejezőjévé is válhatott. Suetonius életrajzírásából tudjuk, hogy ennek a kapcsolatnak az igazolására legendák egész sora született (*Aug.* 93). Octavianus i. e. 40 körül egy *lectisterniumon* Apollo öltözékét viselte.¹⁸ A későbbiekben ilyen nyílt azonosítástól tartózkodott ugyan, annál inkább hagyta, sőt táplálta azt a hitet, hogy ő az istenek, mindenekelőtt Apollo kiválasztottja és pártfogoltja, hogy a földön rendet, békét és bőséget teremtsen. Ennek hirdetése különösen az *actiumi* győzelem után vált erőteljessé. Tudvalevő, hogy a győzelem kivívásában nagy szerepet tulaj-

¹³ H. KAHLER: Alberti Rubeni *Dissertatio de Gemma Augustea*. Berlin 1968. OBERLEITNER: i. m. 40 skk.

¹⁴ W. SPEYER: *Das Verhältnis des Augustus zur Religion*. ANRW II 16. 3. (Berlin–New York) 1777 skk.

¹⁵ Suet. *Aug.* 94.

¹⁶ KERÉNYI K.: *Görög Mitológia*. Bp. 1977, 67; E. J. BWIER: *Augustus and the Capricornus*. R. M. 80 (1973) 59 skk.

¹⁷ C. H. V. SUTHERLAND: *RIC I* (London 1984) *Aug.* 541. 547b.

¹⁸ Suet. *Aug.* 70. L. R. TAYLOR: *The Divinity of the Roman Emperor*. Middletown, Connecticut 1951, 118 skk. Az Apollo-kultusz jelentőségéhez Augustus propagandájában l. még MARÓTI E.: *Tanulmányok a Georgica prooemiumához*. I. *Vos, o clarissima mundi lumina*. *AntTan* 28 (1981) 1–5. (= *Acta Ant. Hung.* 29, (1981) 315–320).

donított a közelben álló Apollo-szentélynek.¹⁹ Érmein ezután jelenik meg először a *capricornu*, és néhány pompás kámea is készült a győzelem megünneplésére.²⁰

Különösen tanulságos a szimbólumok használata szempontjából egy az Ermitázsban őrzött kámea (4. ábra).²¹ Rajta a középpontban *capricornus*, mellette Augustus portréja, farkánál *globus*, *tridens* és delfin, lábánál *caduceus*, alatta *aplustret* (hajótatdíz) tartó kéz, lent lángoló oltár. A domináló szimbólum a *capricornus*, ami Augustus győzelmének és hatalmának égi eredetére, sorstól való elrendeltségére utal. A delfin a tenger elemét, a szigony a fölötte való hatalmat, a kézben tartott *aplustre* a tengeri győzelmet jelenti. Augustus győzelme és hatalma az oikumenének (*globus*) boldog korszakot (*caduceus*) hoz.

Jól megállapítható, hogyan veszi át Augustus a hatalom és boldog kor szimbólumait Caesartól, és hogyan egészíti ki azokat a saját személyére vonatkozókkal. A *caduceus*, *globus*, bőségszaru, kormánylapát mellett itt is, az érmeiken is (3. ábra) jelen van a *capricornus*, Augustus személyes jelvénye, a kámeán az *aplustre*, sorsdöntő győzelmének a jele. A *tridens* konkrétan a kormánylapátnál, Neptunus hatalmára utal, akit ugyancsak maga mellett érezhetett az actiumi ütközetben.²² Erre vall egy Bostonban őrzött gemma²³, mely Augustust *hippocampusok* vontá quadrigán, kezében *tridens*szel ábrázolja; valamint az *Aeneis* (VIII 699), melynek actiumi csatájában Neptunus a rómaiak oldalán harcol. Augustus ki is fejezte háláját mind Apollónak, mind Neptunusnak segítségükért: *ampliato vetere Apollinis templo locum castrorum, quibus fuerit usus, exornatum navalibus spoliis, Neptuno ac Marti consecravit.* (Suet. *Aug.* 18.)

Az ermitázsbeli kámea szimbólumait felirat veszi körül. Fent: *OCT (avianus) CAES(ar) AUG(ustus)*, kétoldalt: *TER(ra) MAR(i)Q(ue)*, alul: *VOT(a) PUB(lica)*. Ez utóbbival függ össze az égő oltár. A kámea bizonyosan nem közvetlenül Actium után készült. Erre vall az Augustus név használata, de még inkább a portré, mely nem a korai időszakra jellemző hosszúkás fejformát mutatja, hanem a későbbi erőteljesebb, markánsabb vonásokat. A *vota publica* az öt évenként ismétlődő fogadalmi áldozatra utal (Suet. *Aug.* 18.).

A későbbiekben is megfigyelhető, hogy a csillagkép jele elsősorban győzelmi emlékeken jelenik meg, mint pl. a Gemma Augusteán. A szimbólumok politikai-ideológiai összefüggése a következőképp állapítható meg: a győzelem biztosítja a békét és rendet, ezek pedig a bőséget. Jellemző, hogy ezeket az összefüggéseket a kor költői is ugyanígy látták, és hirdették költészetükben:

*Gratia dis domuique tuae, religata catenis
iam pridem vestro sub pede bella iacent.
Sub iuga bos veniat, sub terras semen aratas.
Pax Cererem nutrit, Pacis alumna Ceres.*²⁴

¹⁹ Verg. *Aen.* VIII 704. MATTINGLY-SYDENHAM: RIC I *Aug.* 192 a.

²⁰ T. HÖLSCHER: Denkmäler der Schlacht von Actium, *Klio* 67 (1985) 81 skk.

²¹ M. MAXIMOVA: Un camée commémoratif de la bataille d'Actium. RA 30 (1929) 64 skk.; O. NEVEROV: *Antique Cameos in The Hermitage Collection.* Leningrad 1971, nr. 71.

²² Nem úgy, mint néhány évvel korábban, a Sextus Pompeius elleni háború idején (Suet. *Aug.* 16).

²³ G. M. A. RICHTER: *Engraved Gems of the Romans.* London 1971, nr. 483.

²⁴ *Ov. F.* I 701-4., vö. *Hor. c.* VI 5,5-8.

Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy ezek a gondolatok csak a társadalom felsőbb rétegeiben találtak visszhangra, vagy csak az udvari művészetre voltak jellemzőek. Ezrével készültek a birodalom különböző részein azok a kis vésett kövek, melyek bárki számára elérhetőek voltak, és hordták is a társadalom minden rétegének tagjai gyűrűbe vagy nyakláncba foglalva, az előbbieken megismert szimbólumokkal.²⁵ A hivatalos művészet által vállalt ideológia közvetítése tehát sikeres volt: az emberekkel elhitette, hogy legszebb vágyaik, reményeik elérhető közelségbe kerültek.

TAMÁS GESZTELYI

POLITISCHE SYMBOLE ZUR ZEIT DER ENTSTEHUNG DES PRINZIPATS

In den politischen Kämpfen am Ende der Republik war eine wichtige Aufgabe möglichst breitere Massen der Bevölkerung für die neuen politisch-ideologischen Ideen zu gewinnen. Dazu war ein wichtiges Mittel die Kunst, besonders die Kleinkunst (Münzen, Gemmen, Terrakotten), die ein reiches System der Symbole entstehen liess, die diese Ideen verkündeten. Am konsequentesten wurde dieses Mittel zur Zeit Caesars und Augustus' verwendet. Die Symbole eines neuen, glücklichen Zeitalters hat Augustus von Caesar ügenommen, aber er hat sie mit seinem persönlichen Symbol, mit dem *capricornus* versehen. Die Wirksamkeit dieser Propagandatätigkeit zeigt, dass eine grosse Menge der Gemmen mit diesen Symbolen versehen zustande kam.

²⁵ G. COEURET-H. GIRAUD: Une intaille „au capricorne” a Pouille. RAC 1980 N^{OS} 73 a 76, 29 skk.